

Utflykt med flora och portör i Håtuna och Håbo-Tibble omkring 1930

Vid denna tid var jag endast omkring 18 år och arbetade som trädgårdselev i Aske trädgård. Mitt fritidsintresse hade efter hand blivit allt mera natur- och botanikinriktat. Orsaken härtill kan bero på min dåvarande chef: **trädgårdsmästare Knut Öhrman**. Han hade tidigare, när jag arbetade som ung lärling i trädgården, försökt intressera mig för vad kulturväxterna hette. Han försökte lära oss unga elever vad växterna hette på såväl svenska som latin.. Åren 1927-30 arbetade jag i Aske trädgård. Mäster var, efter förhållandena på gården, en lärd man. Han hade tagit trädgårdsmästarexamen vid Experimentalfältet i Stockholm. Dessutom hade han lång och gedigen erfarenhet som trädgårdsmästare i herrgårdsträdgårdar.

Hans pedagogik gick; bl.a. ut på att lära eleverna kulturväxternas latinska namn. Han förklarade även, vad de latinska namnen betydde. Det var väl inte alla som tyckte om detta. Det var ju så mycket annat som lekte unga trädgårdselever i hågen. Jag tände emellertid på saken och försöka slå in de latinska namnen på alla kulturväxterna, som odlades i trädgården. Det var faktiskt inte lite det. Någon har sagt, att det var lättare att räkna upp vad som inte odlades. Trädgårdsfrö- och plantskolekataloger var på den tiden väl så art- och sortrika som i dag.

Efterhand började jag även fråga mäster om namnet på de vanligaste ogräsen i trädgården. Han letade reda på "Krok & Almquists" flora, som han hade skaffat under sin studietid. Jag fick låna boken för att själv kunna ta reda på vad växterna hette. Min förvethet blev troligen för besvärlig för honom. En växtpress med gråpapper och en portör fick jag låna på slottet, så min utrustning blev snabbt komplett. (Beträffande växtpress, så tillverkade jag själv en sådan med yxa och vedsåg hemma i vedboden, och den fungerar fortfarande efter 66 år).

Nu började en spännande tid. Efter inledningen i floran fann, ett kapitel med "Några råd angående växters insamling, pressning och inläggning till ett herbarium". Det fanns även en lista med "Förklaringar över förkortningar och tecken" samt en lista med "Förklaringar över termer". Det var viktiga upplysningar för en novis, som inte hade sysslat med dylika ting. Jag började i första hand samla växer, som jag kunde de svenska namnen på. Det blev till att börja med mest trivialiteter. Alltså de vanligaste förekommande arterna i trakten. Det visade sig att växtsamling, artbestämning och uppklistring var ett jobb som faktiskt tog mycket tid i anspråk. Arbetstiden var lång på den tiden. I trädgården arbetade vi från kl 7 till kl 7 och på lördagarna till kl 6. Dessutom var det en del som skulle hjälpas till med hemma. Vi hade en rätt stor trädgård som hörde till bostaden. Dessutom kom det på min lott att såga och hugga all veden som krävdes för uppvärmning och matlagning i tjänstebostaden. Ordet semester fanns inte i ordlistan på den tiden. (*John Kraft var son till kusken på Aske*)

Häromdagen bläddrade jag igenom mitt gamla herbarium. De äldsta beläggen är daterade från år 1928. Jag har delat in området i några lokaler, som jag tycker är intressanta. Eftersom jag bodde på Aske gård och endast hade ca 100 m till den stora slottsparken, är det naturligt att de flesta växterna i herbariet är tagna där. En inledande beskrivning av parken kan vare på sin plats innan jag börjar redogöra för växtligheten.

Eftersom **brukspatron Sehman** lät uppföra Aske slott åren 1802-1809 kan man förmoda att en del av marken omkring slottet omvandlades till en någorlunda. ståndsmissig herrgårdspark. När godset år 1872 köptes av kapten **C.G. Lewenhaupt**, anlades förmodligen en mera storstilad park. När parken kom på tal på 1920-30 talet hörde man ofta att: "det är från (eller det gjordes på) gamla grevens tid". En del främmande trädsorter vittnade om ett visst parkintresse. Framför allt stora och välutvecklade barrträd, som fanns spridda i den redan förvildade parken, bar vittnesbörd om intresse för detta. Jag minns grupper eller enskilda individer av douglasgran (*Pseudotsuga menziesii*), blågran (*Picea pungens*) och coloradogran (*Abies concolor*). Många av dessa var stora och synnerligen välutvecklade. Ca 100 m nordväst om vattentornet stod en långbarrig fur, som enligt jägarn var en cembratall,

brödtall (*Pinus cempra*). Om jag inte minns fel dog den tallen under fimbulvintrarna 1941-43. Även lärk fanns planterad.

Man kan dela in vildparken i den högre åsliknade delen i nordväst och det lägre partiet i nordost. Det var på den högre nordvästra delen av parken, som de flesta ädelgranarna fanns. Gamla greven var väldigt jaktintresserad, vilket föranledde honom att anlägga en stor "hargård" på den nordöstra delen av parken. Hargården hägnades med bastanta hönsnät. Inom hägnaden planterades tätt med gran på ungefär halva ytan. Den inhägnade arealen var långsträckt och omfattade ca 5 hektar. Inne i hargården fanns en träbyggnad för kläckning och uppfödning av fasanungar. Aske med omgivning blev tack vare denna uppfödning synnerligen viltrik, framför allt av fälthare eller tyskhare, som den vanligen kallas, och fasan.

I höjd med jägarebostaden fanns två planteringar, som bildade avslutning på vildparken. Det var "granoch lindtemplet". Grantemplet, som låg närmast jägarebostället, bestod av tätplanterade granar till en jätteberså. Från början hade granarna klippts till häcklika väggar. Lindtemplet låg öster om grantemplet och bestod av tätplanterade skogslindar, som även hade klippts till höga murar. Under min barndom och uppväxt hade dessa planteringar fått växa oklippta i många år och var minst 20 m höga och yviga. Trots detta fanns det gott om utrymme i de stora, bersåerna, som med lite fantasi kunde kallas tempel. Där fanns även ruiner efter fasta parksoffor och bord.

I den nordöstra delen av vildparken fanns två parallella vägar, som gick ifrån gården och mynnade vid respektive gran- och lindtemplet. Inom dessa vägar upptogs ungefär halva ytan av hargården.

Förutom de planterade barrträden fanns en rik förekomst av gamla högvuxna lövträd som alm, ask, asp, ek, lind och lönn. Där fanns även stora hasselbuskar, häggar, självsådda häggmisplar (*Amelanchier*), skogstry och brakved. Där fanns jättebestånd av gamla planterade syrener av både parksyren (*Syringa chinensis*) och vanlig syren (*S. vulgaris*) och parkolvon (*Viburnum lantana*). Av förvildade kulturväxter minns jag särskilt trädgårdsnattviol (*Hesperis matrona*), trädgårdsförgätmigej (*Myosotis sylvestris*) och brandgul lilja, brandlilja, som vi kallade den (*Lilium bulbiferum*). Den kändes igen på sina blanksvarta bulber - smålökar, som satt i bladveckan och som var dess viktigaste spridningsorgan. Av vårfloret minns jag blå- och vitsippa, gullviva och liljekonvalj. Framemot midsommar blommade ängsbräsma på de fuktiga partierna mellan hargården och åkern i nordöst. Här och där fanns midsommarblomster, flenört, stenbär, två sorter vallört. Den vanligaste, uppländsk vallört (*Symphytum uplandicum*) och den numera sällsynta fodervallörten (*E. officinalis*). Ett intressant inslag var parksmultron (*Fragaria moschata*). Där fanns både han- och honbestånd, vilket ska till för att man ska kunna finna några bär. Jag kände till var honbeståndet fanns och brukade besöka det några gånger i veckan under "skördetid". Parksmultronen blir stora som fingertoppar, långa och trubbspetsiga. Färgen är ljusröd och smaken härligt smultronlik.

Inom hargården fanns även en del växter. Några av mina första bekantskaper inom familjen *Pyrolaceae* var vit- och ögonpyrola. Båda fanns inom granplanteringen. ögonpyrola hette då (*Pyrola uniflora*) men har fått nytt epitet (*Moneses uniflora*). Det är en vintergrön liten risväxt som bildar små, täta bestånd. De nickande blommorna satt ensamma på knäppt decimeterlånga stjälkar. Om man böjer opp en blomma och luktar på den upplever man en behaglig violliknande doft. Vitpyrolan (*Pyrola rotundifolia*) kallades ibland för vildkonvalj. Det är en trevlig växt, som även är beståndsbildande. Den har runda, vintergröna blad och halvöppna utåt- nedåtriktade, vita blommor. I en liten glänta hittade jag tvåblad (*Listera ovata*)

Tidigare hade jag gjort bekantskap med två andra orchidéer, nämligen nattviol och Jungfru Marie nycklar. Jag minns att tvåbladet vållade mig en del besvär vid artbestämningen. I skogsbrynet mot nordväst fanns mörkt kungsljus. På en kompostplats strax norr om trädgården växte jättebjörnlakor (*Heracleum mantegazzianum*) och väldiga bestånd med brännässlor och fläder. Längs parkvägen mitt för trädgården fanns väldiga, vidkroniga popplar. Nu i efterhand har jag misstänkt att det var höstpopplar (*Populuscerotina*), en sort som sällan planteras i dag. Intill hästhagarna fanns dessutom ett stort bestånd balsampoppel.

Bruksskogen; som ligger mellan Fiskarhuset och Vallbyvik, var om våren översållad med vit- och blåsippor. Blåsipporna varierade mellan blått, rött och vitt. Vita var sällsynta. Jag hade inte sett en rikare blomfärgsvariation hos blåsippan, förrän jag kom till Borgholm på Öland våren 1936. I Borgahage, nedanför landborgen vid slottsruinen, fanns en liknade färgprakt. Vid stranden strax sydöst om Bruksbyggningen fann jag sommaren 1930 korallrot (*Corallorhiza trifida*). Där var ett litet fuktstråk, som bildat en miniatyrbäck. Nere vid stranden växte några stora alar. På naken jord mellan alrötterna blommade ett tiotal korallrötter. Det är en tämligen liten, ett par dm hög orchidé, som saknar klorofyll. Hela växten är gulvit bortsett från några små röda prickar på blomläppen. Den fann jag inte på något annat ställe i området.

Vallbyvik i Håbo-Tibble socken

Här var platsen, där man kunde få överrodd till Sigtuna. Till höger om ångbåtsbryggan fanns en liten bergknalle, som sluttade ner mot vattnet. Där var även en bra badplats. På baksidan om bergknallen var klippan tämligen brant. Medan jag väntade på överrodarn, som kom från Ropsten på Sigtunasidan, brukade jag se mig omkring. I en bergspricka bakom den sluttande berghällen växte några ormbunkar.

Det var stensöta och svartbräken, som inte var särskilt sällsynta i trakten. Dessutom fanns där hällebräken (*Woodsia ilvensis*). Det blev för mig en ny ormbunke. Från platsen har jag dessutom samlat vårärt och svalört.

Norrängelund

var ett litet hag- och skogsparti, som ligger mellan **Kvarnibble och Norränge** öster om gamla landsvägen. Det var ett intressant område ur såväl botaniskt, geologiskt som arkeologisk synpunkt. Beträffande arkeologin så fanns det ett (gammalt) gravfält, med egendomliga stensättningar i Kvarnibble hage. Geologiskt kan nämnas Kvarnibbleån. Nedanför skogen bildade den slingrande, serpentinliknande meanderslingor. Här är marken flack och ån har sökt sig olika vägar ner mot Håtunaviken.

Jag brukade sätta cykeln vid grinden uppe vid vägen. Längs den halvt igenvuxna markvägen, som leder österut igenom hagen, fanns vid midsommartid massor med "Natt och dag" (*Melampyrum nemorosum*). Finns nog där än i dag, hoppas jag? Det är ju en fantastisk grann växt med sina gula blommor och blåviolettera stödblåd. Det kanske kan vara av intresse att nämna, att det var Linné, som i *Flora Suecica* (1745, 1755) gav växten det svenska namnet "Natt och Dag". Linné hyste tydligen ett särskilt stort intresse för växten. I "Skånsk resa" år 1749, utgiven 1751, skriver han:

"*Melampyrum caeruleum*, Landsknektar, ett ganska artigt namn, emedan denna örten bär svenska liveriet med rocken eller bladen, som äro högblå, och bröstet eller blommorna inunder gula, liksom den fågelen, vilken efter samma metaphora av arkiater Rudbeck kallades *Avis Carolina*".

(Citatet är hämtat ur CARL LINAEUS "SKÅNSK RESA" ÅR 1749, Redigerad av Carl-Otto von Sydow 1959.

Ett tiotal meter från grinden fanns ett litet linneabestånd. Det var den enda linnealokalen, som jag kände till i trakten. Längre österut fanns en sluttande berghäll med tydliga rispar efter inlandsisens glidning. Intill hällen växte en gran, som bildade en vidlyftig matta. I stället för att sträva uppåt följde grenarna marken och berget. Flera grenar hade dessutom slagit rot. Jag döpte den till "mattgran". Ett stycke söder om berget fanns ett relativt ungt granbestånd. Här fick jag uppleva ett av naturens förunderligaste tilltag. När jag kom in bland de unga granarna, upptäckte jag att de såg mer eller mindre vanskapta och tokiga ut. Det var nämligen en svärm med ormgranar av skiftande ålder och fason. Längst in i beståndet fanns knappast en enda normal gran, d v s med rak genomgående stam och grenvåningar med omkring fem grenar i varje. Granen, som avvek allra mest, var en flaggstångliknande "käppgran" Den såg faktiskt ut som en mindre, i övre delen grön flaggstång. Den hade inte tillstymmelse till

sidogrenar. Efterhand som jag tittade mig omkring i beståndet, fann jag ormgranar av olika fason. Det fanns en som hade utvecklat fem grenar i varje grenvåning men saknade helt sidoskott. Det märkliga med ormgranarna var, att barren satt runtomkring skotten som håret i en rävsvars, Barren var dessutom både längre och tjockare än hos normala granar. Tydligt hade sidogrenarna samma egenskap som toppskottet, där barren sitter runtomkring. Inom området fann jag efterhand alla övergångsformer till normal gran.

Nere vid Kvarnibbleån stod det en ensam gran, som var dubbelt så stor som granarna uppe i lunden. Även den var egendomligt vuxen. Den ena sidan hade normala grenar, medan den andra sidan var en trasslig röra med ormgransliknade grenar. Sådana former brukar genetikerna kalla chimärer. Liknande ormgransbestånd finns sällsynt på andra ställen i landet.

Det här är ett intressant fenomen, som även kan förekomma hos andra trädslag. Hos bok t.ex. finns liknade former. De flesta känner väl till att det finns hängbogar. I Skåne kan man i Torna Hällestad, Svedala och Börringetrakten hitta bestånd eller ensamma träd, som varierar från mer eller mindre krypande mattbogar till så kallade kurrabogar. Kurrabogarna ser ut som hängbogar, fast de har kullrigare kronor och inte så långa, hängande grenar. Naturen är fantastisk! Det kan vara av intresse att nämna att Linné beskriver en ormgran i "Gotländsk resa" förrättad 1741, tryckt 1745.

"Augusti 17.

Resan ställdes ifrån Växjö åt Stockholm.

En gran av underlig skepnad stod jämte vägen, inemot 3/4 mil ovanför Matkulla gästgivaregård, och på högra handen; grenarna voro långt tjockare än allmänt på gran och hade inga små grenar på sidorna, utan hängde såsom spö och gjorde en hel främmande skapnad; bladen eller barren stodo ej eller kamligt såsom på en gran, utan mest på alla sidor strödda. Ett sådant träd har jag aldrig sett mer, än endast 1734, Juli 12, strax ovanför Älvdalen vid Rotbron i öster-dalarna, ett enda träd. Mån detta är ett species Hybrida eller blandning av en tall som befröat en gran?"

(Citatet är hämtat ur Carl von Linnés GOTLÄNDSKA RESA förrättad 1741. Utgiven och kommenterad av Bertil Molde 1957).

Skråmsta lund i Håbo Tibble socken

Hit for vi om somrarna för att plocka smultron, hallon och blåbär. Om höstarna fanns det en del år rikligt med hasselnötter.

Jag minns ensamma cykelfärder till Skråmsta lund. Om våren blommade där mängder med blå- och vitsippor. Där fanns underviol, vårärt, trolldruva och tibast. Tydligast minns jag de gamla glest stående ekarna. Somliga var döda och ihåliga som rester av fabrikskorstenar. Vi brukade pröva hur många som fick plats inne i en sådan ekrain. På somliga kunde sitta en och annan grönskande gren kvar. De ännu levande och tämligen friska var stora och vidkroniga som sparbanksekar. Emellan ekarna fanns jättehasslar. Även dessa stod jämt spridda. De var säkert mycket gamla eftersom en del hade grova, trädlika stubbskott. Det vore intressant att veta hur området såg ut på 1700-talet. Var det en öppen skottskog med stora glesstående ekar och hasslar?

Jag har inte varit i Skråmsta lund sedan jag var i 20-årsåldern. Bredvid mig på bordet ligger emellertid "Bertil Dalfors, Björn-Axel Beier och Ulla Mörtbergs "översiktlig naturinventering av Upplands-Bro kommun" (utgivningsår kan jag inte finna), vilken friskat upp mitt minne från området en del.

Landskrona i februari 1993 John Kraft

När seklet var ungt - Några glimtar av livet i en herrgårdsträdgård

Av John Kraft

Ur VIOLA-Trädgårdsvärlden 1960-06-20

Klockan närmar sig fem på morgonen. Kusken och jag har redan klockan fyra lastat flakvagnen med frukt och grönsaker, som skall med båten till Stockholm. Solen är ännu yrvaken, fåglarna har varit igång sedan före soluppgången och taltrasten är som vanligt i full gång med sin visselkonsert. Bryggan är ännu våt av daggen, och spindelnäten i spjalverket på soffor och bryggräcken glittrar som diadem i morgonsolen. Kusken gäspar och lägger in ny mullbänk, medan jag står och tittar på løjstimmen som släntrar omkring stolparna nere under bryggan. Vi hörde nyss hur båten blåste borta från signhildsbergshället, så den skall väl snart komma.

Vi har ett väldigt lass med grönmålade lådor, på vilka är textat med prydliga svarta bokstäver: **ASKE GÅRD**. Lådorna, som alltid var returgoods, var tillverkade av spontat entumsvirke och försedda med präktiga handtag och lock med stänganordning. Det ville till starka don, för dels rymde t. ex. en gurklåda bortemot hundra kilo och dels skulle den hanteras mer eller mindre varsamt av såväl oss som båtkarlar och stadsbuden, eller vilka det nu var som fraktade upp dem till torgmadammerna på Hötorget eller vart dom nu skulle.

När det gällde vitkål om höstarna spikades det ihop riktiga grisburar som rymde flera hundra kilo kål. Båtarna tog nämligen betalt pr kolli och inte efter vikt, så man kan gott förstå att lådorna hölls stora. Vi som skulle lasta dessa mammutförpackningar uppskattade inte lådmodellen särdeles, i synnerhet som man ännu inte fått tillräckligt med råg i ryggen.

Nu skymtar emellertid båten mellan **Getholmen och Kämpasten**. Kämpasten, ja - här måste jag avvika från ämnet ett ögonblick. Strax intill bryggan bodde fiskaren, som dessutom var överroddare och bryggvakt, och i hans trädgård låg ett väldigt flyttblock, som var ett par tre meter högt och i omfång som ett mindre uthus. Snett över sjön låg Kämpasten, ett liknande block som låg en bit ute i vattnet. En sägen förtäljer, att två jättar kastat sten mot varandra tvärs över sjön och stenarna hamnat där de nu ligger.

Nu är båten så nära så vi kan se namnet under bryggan. Det är en av örsundsbrobåtarna. Den har redan hunnit avverka halva vägen till Stockholm, från Uppsala räknat, och har på sin slingrande färd passerat eller angjort åtskilliga bryggor såsom Skokloster, Finstaholm, **Eriksund, Håtunaholm** och **Signhildsberg**. Det var en massa båtar som trafikerade Stockholm-Uppsala-leden på tjugo- och trettiootalen. Båten stävar med god fart in mot bryggan och maskintelegrafan klingar för back i maskin. Propellern river upp ett brusande vattenskum under aktern, och båten lägger till mjukt och elegant som en katt som stryker sej mot ens ben. Jag fångar trossen och slänger öglan över pollaren och så börjar lastningen. Båtkarlarna - av någon anledning kallades de aldrig sjömän och djupvattensglare brukade kalla dem ångbåtskallar och tyckte att Mälaren var blott ett dike.

"Besättningsmännen" var nog den vanligaste benämningen på dessa mälarseglare. De var i allmänhet gladlynta och arbetsvilliga och var som regel ovanligt starka, tränade som de var att lyfta eller baxa tungt gods, arga tjurar, istadiga hästar och ibland fulla passagerare. Vår vagn är tom i ett nafs, skepparn blåser avgångssignal, lägger rodret dikt babord och ger halv fart till maskin.

Så släntrar båten vidare på sin slingrande sicksackfärd mellan bryggorna mot Stockholm, via Sigetuna, Negelstena, Steninge, Runsa och Stäket m. fl. När jag tänker på denna båttrafik, kan jag inte undgå att erinra mej en berättelse som jag hörde Anders de Wahl läsa i radion för ett tiotal år sen, där han berättade om sina midsommarresor mellan Stockholm och Skokloster när han var ung pojke.

Jag har även upplevt samma sinnesintryck som han skildrade och kan inte låta bli att nämna några ord om en av de första båtresorna till Stockholm som jag minns. Pappa var gammal god vän med kaptenen, vilket föranledde denne att bjuda pappa och mamma på kaffe medan vi ungar trakterades med läskedrycker och annat gott. Efter kaffet tog kaptenen fram de största grogglas jag någonsin sett, varefter de blandade sig varsin stöddig grogg. Kaptenens salong låg alldeles bakom bryggan, så jag

smet ut och ställde mig bredvid rorsmannen.

Kapten var redan en aning på snusen så han ville väl skoja med mej, för när vi passerat Sigtuna sa han åt mej att ta ratten. Jag blev naturligtvis salig av lycka, rorsmannen gick ned på fördäck och kaptenen beordrade mej att hålla kurs mot en kvastprick långt borta på fjärden, varefter han gick in till pappa i salongen igen. Så där stod jag nu, en liten grabb som inte var längre än att näsan knappt nådde över ratten och styrde denna jättestarkost. Jag hisnade av stolthet, och önskade att mina kamrater där hemma skulle se mej i min upphöjdhet. Besättningsmannen hade naturligtvis fått order att hålla ett öga på hur jag styrde, han dirigerade med handrörelse vid kursändringar och kom upp och tog ratten vid angörandet och avgången vid bryggorna. Allt gick väl och jag styrde båten mellan de flesta bryggorna till Stäket.

När båten lagt, ut, lastar vi tomlådorna på vagnen, smacker på hästen och kör hemåt.

Jag ser redan för mej, hur arbetarna börjar samlas utanför stora växthuset, där mästern brukar ställa ut om morgnarna. Han gick alltid så prydligt klädd i spetsbyxor, och sommartid hade han alltid en ljus svalrock och halmhatt. Han ställde ut folket med lugn och värdig grandessa.

Det skulle skördas gurkor, plockas kronärtskockor, melonerna skulle gås igenom' och skördas och vändas, klarbären skulle plockas. Ja, det var tusen och en sak som skulle bestyras. Skulle man räkna upp alla kulturer som odlades i en herrgårdsträdgård på den tiden finge man tillgripa en av den tidens välsorterade frökataloger för att få med det mesta. Det är mycket lättare att nämna det som inte odlades. Vi unga elever fick vara med om det mesta, hjälpa till än här och än där och fick alltid göra de otrevligaste arbetena.

Vi hade bortåt ett tusen fönster varmbänkar, i hälften odlades vita gurkor och i' den andra hälften meloner. Som förkultur hade vi skolad spenat, rädisor, dill, persilja, sallat och gud vet allt. Att skörda gurkorna tyckte jag alltid var roligt, för det gav så mycket. När vi skördat färdigt låg gurkorna i stora travar på bänkfönstren och lyste vitt på långt håll. Det var otroligt vad dessa gurkor gav mycket. Att skörda meloner var ändå roligare, de var så varma och behagliga att ta i och de luktade så gott.

Men - det var ett men med arbetet i bänkarna för den som var harig av sig, för där var så gott om snok och ibland huggorm med förresten. Snoken stortrivdes i de tjocka gödselbäddarna och lade stora klasar med ägg i dyngan, och småsnokarna som kläcktes i den ljuva värmen kravlade som dagmask i bänkarna. Jag var visserligen inte rädd för reptilerna, men nog var det obehagligt när man ibland fick fatt i en orm i stället för en gurka, eller när en stor snok spratt upp ur sin slummer och fräste en rätt i ansiktet.

Jag roade mej ibland med att stoppa snokungar i fickorna för att skoja med herrgårdsjungfrurna när de kom ner för att hämta grejor till köket.

Jag måste förresten berätta en episod, som jag var ansvarig för.

En gång kom nämligen lärarinnorna i sällskap för att handla grönsaker. Två av dem hade jag inget otalt med, för dem hade jag inte gått i skolan för, och så var de söta och trevliga, Den äldre var emellertid min gamla mellanskolfröken, och hon hade naturligtvis i all välmening försökt att trätta i mej lite kunskap med sin pekpinne eller linjal eller rotting eller vad för slags tillhygge som fanns för handen. Hon slog förresten härliga hurrilar och hade man inte varit snaggklippt hade man väl blivit flintskallig för livet.

Som den ärade läsaren förstår så var vi inte precis goda vänner, inte jag med henne i varje fall, Hon var dessutom pockande och oförskämd när hon skulle handla och man kunde aldrig göra henne till lags.

Hon lämnade mej en beställningssedel. Det skulle vara bönor, inte för mogna, en gurka lagom stor (hur fasen skulle jag kunna veta, hur stor en lagom gurka är?), och det var morötter, spenat och annat smått och gott. Jag tog en korg och en bunt påsar och stack iväg runt trädgården för att samla ihop grejorna. När jag plockade bönorna kände jag att det kravlade i byxfickan och erinrade mej att jag

stoppat dit en näve pigga snokungar. Nu flög fasen i mej. Jag stack näven i fickan och håvade upp allesammans och lät dem slinka ned i bönpåsen, vek ihop den ordentligt och la den i korgen. Milde skapare vilket rabalder det blev efter den betan!

På morgonen blev jag inkallad till mästare, han såg förbannad ut, men ögonen skrattade. Han började med de grova kanonerna men blev så småningom allt blidare och skrattade till sist av hjärtans lust. Jag fick emellertid de strängaste order att aldrig expediera snokar mer, och i synnerhet inte till lärarinnorna.

Så gick dagen med vattning, luftning och spritning. Men en sak har jag glömt: gödselvattning. Gödselvattningen var det förhatligaste jobbet jag visste. Latrin var det viktigaste livselixiret i den trädgården. Allt skulle vattnas med latrin, antingen det var spenat, växthusjordgubbar eller bänkgurkor. Man bar gödselvattenkannor så armarna blev så långa att man kunde gå rak och plocka potatis om höstarna.

Och som man luktade! Allting luktade latrin i sommarvärmen. Det är konstigt att stockholmarna inte reagerade, när de åt latrinimpregnerade bär och grönsaker för jämnan.

En annan malört i glädjebägaren var eldningen av ugnarna på vintern. De flesta yngre trädgårdsmän har väl inte en aning om hur sådana eldningsanordningar såg ut. Ett djupt hål utanför växthusgaveln och där nere en ugn som rymde en halv meter ved, så en röckanal som gick igenom hela huset och utmynnade i en skorsten vid den andra gaveln.

Den som hade eldvecka skulle under eldningssäsongen börja klockan fem på morgonen med att sätta fyr i ugnarna. Så var det lagom att sno hem och få sej en kopp kaffe för att hinna tillbaka till klockan sju, då arbetet började. Sedan skulle fyrarna passas, ved iordningsställas till kvälls- och morgoneldningen.

När de andra fick kväll skulle man ner i trädgården klockan sju för att lägga in sista brasan för kvällen, klockan tio var det dags att stänga spjället - om man hade tur och hade torr och bra ved. Det kunde också hända att man fick vänta till klockan elva. Så nog räckte arbetstiden till alltid.

Och så var det vaksöndagarna. Värst var det om vårvintern. Då var alla husen igång och skulle eldas, och alla varmbänkarna var lagda, och dom skulle dubbeltäckas med vassmattor. Hade det då snöat på natten tillika, så att det låg decimetertjockt med snö på mattorna, ja, då kunde man hålla sej för skratt.

Som väl är minns man de ljuva stunderna blott, så vi återvänder till vår hemfärd efter hästlunket genom allén upp mot gården. Vi möter ladugårdskarlarna som går hem till sin tidiga frukost efter ett par timmars arbete. Kördrängarna har redan börjat sätta för hästarna, och ungdomar och äldre cyklar eller traskar bort emot trädgården.

Som elev i en herrgårdsträdgård på tjugutalet

Av John Kraft

Ur VIOLA-Trädgårdsvärlden 1966-12-29

Ocr-läst från tidningsartikel 2004-12-02

Jag vet inte riktigt hur jag skall börja den här historien, skall det blir ett kåseri eller en kulturhistorisk historia? Jag misstänker att det blir ett sammelsurium av både ock, men jag tror jag börjar med Sonessons Handbok.

Och varför just Sonessons Handbok? Jo, i går kväll flöt det upp ett växtnamn ur minnets dunkla djup, nämligen *Chaerophyllum bulbosum*. Då jag inte var människa till att erinra mig växten ifråga, sökte jag i Krok/Almqvists flora, och mycket riktigt, där stod under familjen Umbelliferae *Chaerophyllum bulbosum* = rotkörvel? Jag tog mig en funderare igen och plötsligt gick det upp en talgdank. Rotkörvel - det måste vara det samma som körvelrova, och det är nu som Sonessons handbok kommer in i sammanhanget. Jag plockade fram den gamle kamraten och slog upp körvelrova, och där fanns den beskriven som "en sällan odlad köksväxt med ätliga, hasselnötsstora om karotter påminnande rotknölar".

Och plötsligt mindes jag växten från herrgårdsträdgården där jag gjorde mina första lärospån. Om jag inte minns fel, liknade den någonting mellan dill och hundkåx, och blev bortåt två meter hög. När jag väl fått fram Sonessons Handbok, började jag bläddra i den. Och allt efter som jag läste om odlingsbeskrivningar och sorter, väckte den gamla minnen till liv, från mina första läroår som trädgårdselev. Innan jag avfärdar den gamla hederliga handboken vill jag inflika, att den väl var den mest lästa boken bland trädgårdselever på den tiden. Den hörde till, trädgårdselevernas attribut liksom blåförklädet och den krokbladiga trädgårdskniven och en högertumme som såg ut som en huggkubbe.

Tjugutalet var väl slutet på herrgårdsträdgårdarnas storhetstid. Depressionen gjorde sig alltmer gällande, och godsen fick allt svårare att hålla sin höga standard. När det började knipa gick det ut över trädgårdarna, där man fick göra större eller mindre inskränkningar, åtminstone vad park och prydnad beträffar.

Jag hade emellertid turen att få uppleva ett par år av den slocknande storhetstiden, med välskötta parker, ekonomiträdgårdar med tonvikten på delikatesser, och exotiska växter.

Jag minns slottet inramat av hundraåriga ekar, lindar och kastanjer. Jag kan ännu se de välskötta gräsmattorna med prunkande rabatter av utplanteringsväxter. Det grevliga vapnet utformat i en rabatt i identiska färger och former av begonior, heliotroper, ageratium och fuchsior m. m.

Jag kan nästan förnimma pelargonernas myskdoft en varm dag med stiltje och åska i luften, eller häggarnas och syrenhäckarnas intensiva doft om våren. Eller höra vindens prassel i dracaenernas bladrosetter på de tre-fyra meter höga stammarna, eller känna smärtan av agavernas stoppnålslånga taggar, när man kom dem för nära vid gräsklippning eller annat arbete. Var gång jag sticker mig på en abborres rygghena, erinras jag alltid om agaver, båda ger upphov till samma molande värk.

Jag nämner dessa exotiska växtslag, därför att de alltid ingick i en varje sommar återkommande grupp, på stora gräsmattan framför slottet, tillsammans med *Phormium*, *Araucaria*, palmer och pelarkaktus.

Första året jag arbetade i trädgården blommade en *Agave americana*. Under sommaren sköt det upp en kraftig, fjällig blomstjälk, som nådde en höjd av åtta meter, inberäknat själva blomställningen, som var granlik och med tusentals av nektardrypande blommor.

När hösten närmade sig och agaven nyss slagit ut i full blom, släpades den flera hundra kilogram tunga plantan in i slottshallen, där den kom att stå i en miljö som var nog så kosmopolitisk. För på väggarna i den fyra våningar höga hallen satt uppstoppade djurhuvuden och hornkronor från både in- och utlandet. Där fanns giraff, indisk och afrikansk noshörning, flodhäst och en massa andra skallar.

På golvet låg hudar av lejon, tiger, isbjörn och leopard, alla med uppstoppade huvuden och gapande käftar.

Parken var ett stort konto, men hade för åtskilliga år sedan varit ändå större. För utanför den egentliga parken, som omslöt själva slottet och trädgården, fanns en gammal förvildad park, som anlagts på gamla grevens tid. Man kunde ännu skönja igenvuxna kör- och ridvägar och slingrande stigar. Där fanns ett par planteringar av en ordinär kyrkas storlek, som kallades, dels lindtemplet och dels grantemplet, redan då av fullvuxna träd, och nu helt borta skulle jag tro.

Där fanns ett mycket vackert bestånd av abies, pleas- och pinusarter, alla storvuxna och välutvecklade. De stränga krigsvintrarna ödelade väl de flesta tyvärr. Där fanns dessutom många förvuxna buskage och i kanterna på dessa växte synnerligen rikligt med Liliurn bulbiferum, Brandliljan, eller Tulipa silvestris, vild tulpan, som den kallades. Där fanns även på ett skuggigt och relativt fuktigt ställe Fragaria moschata, parksmultron. Vi kallade dem alltid vilda jordgubbar. Bären blev rätt stora och toppiga och hade en ljusröd färg med mycket fin arom. Vildfloran var dessutom synnerligen riklig och välrepresenterad.

Väster om slottet och parken låg ekonomiträdgården och fruktodlingarna.

Där fanns fyra växthus av den gamla modellen, som uppvärmdes medelst ugnar och värmekanaler. Stora växthuset, som låg mot trädgårdsmästarebostaden, var dels palmhus och dels krukväxthus. De tidigare nämnda agaverna och Phormium m. m. arrangerades under vinterhalvåret som en vinterträdgård.

Krukväxterna odlades till stor del på stellingen högt upp under glaset, och det fordrades inte så lite av akrobatteknik att vattna och sköta dem.

Vinhuset som låg upp emot vägen var ett sydvänt pulpettakhush. Där odlades Frankenthaler, persikor och tomater.

Ett av husen användes sommartid till gurkor, vanligen Rochford eller Vestervang. Under hösten och vintern avlöste kulturerna varandra, såsom cyklamen, hortensior, cinerarior eller krukrosor.

Det fjärde huset användes nästan uteslutande till rosor. Där odlades rosorna både på bäddar och i lådor. Sorterna var Hadley, Ulrich Brunnar, Fisher Holmes, Ophelia med flera.

Intill växthuset låg bänkgården. Bänkfönstermättet var, om jag inte minns fel, 105 x 160 cm. Då tillgången på stallgödsel var i det närmaste obegränsad lades uteslutande varmbänk, och vi startade mycket tidigt. Som första kultur hade vi vanligen spenat, rädisor, dill och morötter. När förkulturen var avskördad sattes meloner och gurkor. Gurksorterna var Arboga, Stockholms torg eller Edsby gård. Mäster höll sig förresten med egen stam, som han själv gjorde urval i. När vi skördade gurkor fick vi alltid se upp så vi inte plockade de stora "grissuggorna", som vi kallade frögurkorna, för de skulle ju ligga och mogna.

Melonsorterna minns jag inte, men jag vet att mäster tog frö även av dem, så det var väl någon egen stam gissar jag.

Söder om bänkgården låg den gamla trädgården, som var indelad i rektangulära kvarter, kantade med fruktträd av alla de slag.

Mellan kvarteren gick grusgångar, vilka var kantade med mahonia eller perenna växter. Vissa av kvarteren var helt fyllda med bärbuskar, medan andra hölls öppna för odling av jordgubbar, kronärtskockor, diverse grönsaker och blommor, och som jag inledningsvis nämnt, hade vi ett kvarter med körvelrova.

Fruktodlingen var synnerligen omfattande, åtminstone vad sortimentet beträffar. De äldsta träden var mycket höga, särskilt en del päronträd. Hur vi än skarvade stegar och klättrade kunde vi endast nå en del av kronan. Så det var si och så både med beskärning och plockning. Jag vill inte gå in på sortimentet, men vill som hastigast nämna blodpäron. De r gjorde rätt för namnet, för de var

rödstrimmiga i köttet som en blodapelsin.

Bland äpplesorterna må nämnas Borgherre, vilken vi kallade bullerhus. Frukterna blev mycket stora och skramlade som en skallra när man ristade dem. Dessutom hade vi järnäpplen. Det var en besynnerlig frukt, för den höll sig nästan över hela året. Frukterna var så hårda att hästarna inte gärna åt dem, hur glada de än var i äpplen.

Eleverna som bodde i trädgården fick hålla sig maten själva. Det var vanligt att de indelade sig i matveckor. Den elev som hade matvecka fick gå en timme före middagen för att koka potatis och ställa i ordning middagen så gott han kunde. Många gånger var det nog så och så med kokkonsten. Jag hörde en gång berättas om en elev som skulle koka rabarberkräm. Han rörde ihop en gröt på hälften rabarber och hälften potatismjöl och kokade smörjan en timme. Den krämen bet varken såg eller yxa på, så don använde den till huggkubbe i flera år.

Beträffande herrgårdsträdgårdsmästarna, så var det ett mångkunnigt släkte, med stor yrkesskicklighet. Om man besinnar alla arbetsuppgifter som ålåg dem med skötsel av både park och trädgård, och det stora växtsortiment som i allmänhet hölls, så var det inte alltid någon lätt uppgift.

Dessutom satte de i allmänhet en ära i att hålla ogräsfritt och prydligt putsat över allt. Och ändå var det många som började specialisera sig på vissa kulturer, som lämpade sig bäst på platsen.

När depressionen satte in på allvar mot slutet av trettitalet, startade många egna företag eller fick arrendera trädgårdarna där de varit anställda.

I dag torde det inte finnas många herrgårdsträdgårdar kvar, som tillnärmelsevis håller den standard på sin park som var vanligt i seklets början. En viss renässans kan stundom skönjas tack vare bättre ekonomiska förhållanden, men en återgång till den gamla tidens omfattande och storslagna anläggningar är väl knappast att förvänta. Det är märkligt att det i Danmark ännu finns herrgårdar som bevarat och underhållit sina trädgårdar i långt större utsträckning än i vårt land.